

Geloof tussen traditie en transcendentie

Lezing voor de grondslagengroep wijsgerige en historische pedagogiek aan de Universiteit Utrecht op 3 maart 1994¹

J.M. Praamsma

1. Inleiding: De triadische pedagogiek is een ongelovige pedagogiek

Het onderwerp van deze bijeenkomst is geloofsopvoeding en in het bijzonder een confrontatie van de triadische pedagogiek met het christelijk geloof. Ik heb dat geïnterpreteerd als de vraag of er een triadische geloofsopvoeding mogelijk is.

Triadische pedagogiek lijkt op het eerste gezicht het geloof niet goed gezind te zijn. Imelman verwerpt in zijn pedagogiek elk beroep op een geloofskeuze van 'hier sta ik en ik kan niet anders'. De menselijke rede is voor hem de enige en laatste beroepsinstantie voor het menselijke denken en handelen. In zijn *Inleiding in de Pedagogiek* (Wolters Noordhoff, 1982) schrijft hij dat er geen principe is dat de redelijkheid fundeert dan die redelijkheid zelf.

Voor zijn pedagogiek heeft dat grote consequenties. Ook in het leren van kinderen is de rationaliteit uitgangspunt. Imelman schrijft daarover (ik citeer):

- ieder kan leren en is daarin rationeel;
- elke ervaring en elk begrip en oordeel is rationeel omdat ze betrekking hebben op iets waaromtrent, dank zij oordeel begrip en ervaring licht wordt verschaft; (en tot slot, gecursiveerd)
- *er is geen hoger wezen of hogere orde aanwijsbaar als censor van dat leren en die kennis.*

De basis van het leren is de rationaliteit en in het leren moet aan die rationaliteit recht worden gedaan. Die rationaliteit kan recht worden gedaan door kinderen in te leiden in kennis, die te verantwoorden is met goede redenen. Opvoeden tot geloof is opvoeden tot irrationaliteit en daarom uit den boze.

Imelman zet zo in zijn pedagogiek geloof en kennis als irrationaliteit en rationaliteit tegenover elkaar, als elkaars tegengestelden. Het gezag van de menselijke rede wordt geplaatst tegenover het gezag van God. In de opvoeding moet de rationaliteit de laatste instantie zijn en mag geen ander voorschrijvend gezag gelden. Daarom mag de opvoeding zich ook niet richten op het aanleren van christelijke normen en waarden. Opmerkingen die mij als gereformeerde

¹ Naar aanleiding van J.D. Imelman, *Inleiding in de Pedagogiek*, Groningen 1982²

jongen aanvankelijk ernstig tegen de borst stuiten en mij aan het denken hebben gezet.

Is de triadische pedagogiek een ongelovige pedagogiek. Of - en dat is dan mijn vraag - is het alleen een pedagogiek van ongelovigen, die, als hij door gelovigen onder handen wordt genomen, een goed kader voor werkelijke geloofsopvoeding biedt. Daartoe wil ik een poging ondernemen.

2. Is er een triadische pedagogiek mogelijk met God?

Daartoe ga ik allereerst terug naar de grondslag van de triadische pedagogiek. Deze houdt in dat er een werkelijkheid bestaat, onafhankelijk van de vraag of ik mij van die wereld bewust ben of niet. Van die wereld kan ik kennis hebben, maar de wereld laat zich nooit volledig kennen. De kennis is altijd onvolkomen en staat daarom altijd ter discussie. Deze kennis van de wereld is de basis waarop wij - als het goed is - ons waarden en handelen funderen. De kennis biedt ons de mogelijkheid om ons in de wereld te oriënteren. Ken ik mijn zaken slecht - zo schrijft Imelman - dan zal ik ook slecht waarden en handelen. Het handelen en waarden moet geschieden op basis van kennis van zaken. Gewetensvol handelen houdt in dat ik niet handel tegen-beter-weten-in. Het op kennis gebaseerde handelen moet daarom steeds verantwoord kunnen worden op grond van rationele argumenten. De ratio, die deze argumenten weegt is de laatste censor, die beoordeelt wat wel en niet door de beugel kan.

Sluit dit nu geloof uit? Daarvoor moeten we eerst weten wat geloof eigenlijk is. Geloof is steeds geloof in iets. Christelijk geloof is geloof in God. Net zoals het bestaan van de wereld niet afhankelijk is van de vraag of de mensen de wereld kennen is het bestaan van God niet afhankelijk van de vraag of de mensen in God geloven. Ook God behoort immers tot die werkelijkheid, die bestaat onafhankelijk van de vraag of ik mij daarvan bewust ben. Net als de overige werkelijkheid is ook God te kennen. En dat is geloof. Geloof is in de eerste plaats: kennis van God; en geloofsopvoeding is in de eerste plaats: inleiden in kennis van God. Kennismaken met God.

Daarbij staat die kennis van God steeds ter discussie. Geen mens kan precies aangeven wat en hoe God is. Ook het beeld dat in de Bijbel gegeven wordt is verre van eenduidig. En ook het bestaan van zovele kerkgenootschappen die in voortdurende discussie staan met elkaar is daar een indicatie van, evenals de voortdurende discussies binnen de kerken. Kennis van God staat voortdurend ter discussie en dient ook in de opvoeding voortdurend ter discussie te staan. Geloofsopvoeding is een gesprek over God. Daarmee staat God zelf niet ter discussie. Zijn bestaan is niet afhankelijk van onze conceptualisering. Evengoed als de wereld bestaat, onafhankelijk van de vraag welke kennis wij van die wereld hebben.

3. Triadische geloofsopvoeding zou kunnen zijn: inleiden in kennis van God.

De vraag rijst dan: waar komt die kennis van God vandaan? Wel, net als in andere kennisgebieden wordt kennis van God in de eerste plaats verkregen via de kennis die anderen van God hebben. Zo is de Bijbel een bron van kennis van God. Er staan immers verslagen in van verschillende manieren waarop mensen in de geschiedenis God hebben leren kennen. In dat opzicht is de Bijbel vergelijkbaar met de atlas bij de aardrijkskunde. Maar ook een preek in de kerk is het doorgeven van kennis van God, vergelijkbaar met de aardrijkskundeles op school.

Nu kan evenwel de volgende vraag opkomen: heb ik nu daadwerkelijk de triadische pedagogiek gekerstend of heb ik het geloof net zover gereduceerd tot het zonder problemen binnen de triadische pedagogiek past. Is geloof niet méér dan kennis van God? Is geloof niet een zaak van persoonlijke ontmoeting met God en van Godsvertrouwen of van gehoorzaamheid aan God.

Hierbij kan de vergelijking worden gemaakt met mensen. Wanneer ik met mensen wil omgaan, moet ik ze ook leren kennen. Ik ga kennismaken. En wanneer ik mensen waardeer of liefheb, doe ik dat ook op grond van kennis die ik van die mensen heb. Nu is die kennis een ander soort kennis dan kennis van dingen. Mensen hebben bijvoorbeeld eigen behoeften en verlangens en wanneer ik die ken, kan ik daarmee rekening houden. Men moet over mensen niet spreken in termen van dingen, dat doet mensen geen recht. Evenmin moet men over God spreken in termen van mensen of dingen, want dan doet men God geen recht. In de kennis gaat het er om - om het oneerbiedig te zeggen - om de zaak zelf zo veel mogelijk tot zijn recht te laten komen. Daarom moet men bij de kennis van God ook spreken in de termen van God. Net als bij de mensen gaat het daarbij om termen die juist de onkenbaarheid, de originaliteit uit de uitdrukken. In zijn authenticiteit is God niet in kennis vast te leggen. Bij dit kennen van God en spreken over God wil de theologie op haar betere momenten nog wel eens behulpzaam zijn.

Waar moet men dan aan denken bij kennis van God? Net als bij kennis van mensen gaat het niet in de eerste plaats om kennis van wie God *is*, maar veel meer om kennis van wat God *doet*. God is te kennen vanuit de geschiedenis van God met mens en wereld. Het gaat om wat wel de '*Heilsgeschiedenis*' wordt genoemd: God als actief en authentiek betrokkene bij de geschiedenis van de wereld in het algemeen en individuele mensen in het bijzonder. Van deze '*Heilsgeschiedenis*' staat bijvoorbeeld de Bijbel vol.

Ik zei daarstraks dat kennis van God gelovige kennis moet zijn, wil ik recht doen aan de eigen aard van het geloven. Niet alleen moet kennis van God, wil het geloofskennis zijn, anders van aard zijn dan kennis van dingen en van mensen, ook moet kennis van God de mogelijkheid bieden God zelf te ontmoeten en zich zo de ervaring van God eigen te maken. Elke kennis geeft de mogelijkheid de werkelijkheid zelf verder te ontmoeten en te verkennen. Zoals bijvoorbeeld aard-

rijkskundige kennis een basis biedt om een gebied ook zelf te bezoeken en te verkennen. Zo is het met behulp van de kennis van God mogelijk God zelf te ontmoeten en zelf kennis van hem te nemen oftewel met hem kennis te maken. Kennis van God is een noodzaak om te komen tot een echte ontmoeting met God evenals kennis van de wereld nodig is om te komen tot een zinvolle ontmoeting met de wereld.

4. Geloofsopvoeding: Verzekeren of veronzekeren

Terug naar de kritiek van de triadische pedagogiek op het geloof. De triadische pedagogiek wil niet het bestaan van de werkelijkheid ter discussie stellen, maar alleen de kennis van de werkelijkheid. Zo verzet de triadische pedagogiek zich niet tegen het bestaan van God, maar tegen de dogmatische systemen die claimen absoluut geldige kennis van God te hebben.

Daarmee is het dus triadisch pedagogisch een christelijke opvoeding niet uit den boze, mits het gaat om inleiden in kennis van God, waarbij de kennis ter discussie staat, God niet. Eerder is het omgekeerde het geval: een niet-christelijke opvoeding gaat voorbij aan een belangrijk deel van de werkelijkheid en sluit zo een kennisgebied van de opvoeding uit. In triadisch pedagogisch perspectief heeft het kind recht op leren en is het onjuist als de opvoeder bepaalde kennisgebieden voor het kind afsluit.

Dan is er nog een vraag. Hoe zit het dan met christelijke waarden en normen in de geloofsopvoeding, waar Imelman zich zo tegen verzet. Die nemen in de geloofsopvoeding toch altijd een belangrijke plaats in. Christelijke waarden en normen zijn de consequenties die mensen aan het bestaan van God verbinden. Waarden en normen zijn daarmee steeds op de kennis van God gebaseerd. De kennis fundeert ook hier het waarden en handelen en als ik God slecht ken, zal ik ook gebrekkig waarden en handelen.

Net als in andere gebieden van het leven raken waarden en normen geïnstitutionaliseerd. Kennis van opvoeding en onderwijs leidt zo tot bepaalde opvoedings- en onderwijspraktijken. Inzichten in de economie tot economische praktijken. Institutionaliseren van op kennis gebaseerde waarden en normen maken het leven gemakkelijk, doordat niet elke handeling opnieuw hoeft te worden verantwoord. Als de principiële mogelijkheid tot verantwoording van die waarden en normen maar behouden blijft en dan wel op grond van kennis. En dat kan ook kennis van God zijn.

Geloofsopvoeding is aan de ene kant *veronzekeren*. De kennis van God staat altijd ter discussie en daarmee de normen en waarden die op die kennis gebaseerd zijn. Nooit is absolute zekerheid verkrijgbaar over het hoe en wat van God. Aan de andere kant is geloofsopvoeding *verzekeren*, zekerheid bieden. Immers, met kennis van God is het als met kennis van mensen. Ook de kennis van mensen (vrienden, collega's, ouders, mensen op wie je bouwen kunt) biedt ons veiligheid

en zekerheid in het bestaan. Het is ook in die zin dat kennis van God zekerheid biedt.

Triadische geloofsopvoeding is inleiden in kennis van God. Is het in de geloofsopvoeding dan onterecht wanneer we kleine kinderen leren bidden en verhalen uit de kinderbijbel vertellen, die ze klakkeloos geloven zullen? Nee, dat denk ik niet. Ook voor de geloofsopvoeding geldt dat er sprake is van een vooropvoeding, die een socialisatie-karakter draagt en waarin het voorleven een belangrijke rol speelt, een aanvankelijke opvoeding waarin de kennis van God alleen nog concreet-aanschouwelijk verantwoordt wordt, bijvoorbeeld aan de hand van historische verhalen, en een manende en verantwoordende opvoeding, waarin het echt kritische deel van de opvoeding pas gestalte krijgt. Ook in dat opzicht verschilt geloofsopvoeding niet van andere opvoeding.

5 Samenvatting en conclusie

Samenvattend: Het is onterecht om geloof en kennis als rationaliteit en irrationaliteit tegenover elkaar te plaatsen. Een triadische geloofsopvoeding is goed mogelijk in de vorm van het inleiden in kennis van God. De zaak, dat is God zelf staat daarbij centraal. De kennis van God staat steeds ter discussie en daarmee staan de consequenties die uit die kennis getrokken worden, dat wil zeggen de institutionalisering in bijvoorbeeld christelijke waarden en normen of een kerkelijke praktijk voortdurend ter discussie.

Deze gedachte is overigens niet uniek voor de triadische pedagogiek. Je ziet dat ook terug in titels van boeken van christelijke pedagogen. Waterink noemde zijn boek over geloofsopvoeding ‘aan moeders hand tot Jezus’ en niet ‘aan moeders hand naar de kerk’, al neemt de kerk als middel om tot Jezus te komen wel een belangrijke plaats in. En Kohnstamm maakte zijn christelijke pedagogiek onderdeel van zijn ‘Schepper en Schepping’, dat hij geen ‘Theologie en Christendom’ of iets dergelijks noemde.

Je ziet dat ook in de Bijbel zelf terug in bijvoorbeeld Psalm 78. Daar wordt een beschrijving gegeven van de geschiedenis van het volk Israël en de rol die God daarin gespeeld heeft. Deze psalm is geschreven met een duidelijk pedagogisch doel. In de vertaling van het Nederlands Bijbel Genootschap is er boven gezet: ‘de les der geschiedenis’ en de psalm vangt aan met:

*Hetgeen wij gehoord hebben en weten,
en onze vaders ons hebben verteld,
dat willen wij voor hun kinderen niet verhalen;
wij willen vertellen aan het volgende geslacht
des HEREN roemrijke daden, zijn kracht
en de wonderen die Hij gewrocht heeft.*

De dichter wil kennelijk kinderen inleiden in de kennis van God en van zijn roemrijke daden. Zijn doel daarmee is niet dat de kinderen de waarden en de normen van de ouders zullen overnemen, maar dat de kinderen op grond van kennis van God zelf, van zijn daden en zijn wil een méér Godsdienstig leven zullen leiden dan hun vadersen gedaan hebben. De dichter geeft het doel van zijn psalm als volgt weer. Zijn Psalm is erop gericht de daden en geboden van God aan de kinderen te vertellen:

*opdat die hun vertrouwen op God zouden stellen
en Gods werken niet vergeten,
maar zijn geboden bewaren*

en dan komt het:

*en niet worden gelijk hun vadersen,
een weerbarstig en weerspannig geslacht,
een geslacht onstandvastig van hart,
en welks geest niet trouw was jegens God.*

In triadische termen: De dichter wil voorkomen dat de nieuwe generatie God vergeten zal en op grond daarvan inadequaat zal waarderen en handelen, zoals hun vadersen dat zo vaak gedaan hebben.

Eenzelfde idee vind je terug in een van de brieven van Paulus, wanneer deze de twistende Corintiërs vermaant dat het niet gaat om de leer van Paulus of de leer van Appolos, maar dat het gaat om God in wie zij geloven, en die zowel door Paulus als door Appolos gepredikt wordt.

De triadische pedagogiek is mijns inziens dan ook meer een pedagogiek van ongelovigen dan een ongelovige pedagogiek. Ik zou daarom willen voorstellen de definitie van het begrip persoon, die Imelman geeft op pag. 137 en 138 van zijn inleiding in de pedagogiek als volgt te herformuleren en daarmee sluit ik mijn bijdrage af.

Persoon is een individu dat kennis heeft van

- 1 de fysieke wereld als geheel van, vanuit bepaalde gezichtshoeken aan elkaar gerelateerde dingen;
- 2 de sociale wereld als een geheel van samenlevingen van individuen die met behulp van regels kunnen kennen, waarderen en handelen;
- 3 van zichzelf (en daarmee van zijn eigen vermogen om te handelen en te waarderen op grond van de onder 1 en 2 genoemde kennis);
- 4 van God als actief en authentiek betrokkene bij de geschiedenis van de fysieke wereld, van de sociale wereld en van het kennende individu zelf.

Jan Marten Praamsma
Utrecht 1994